

თავისუფალი გაზარი და ეკონომიკის რეგულირების ასპექტები

ლალი ხარბელია,

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო
უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

სხვადასხვა ქვეყანაში სხვადასხვა ეპოქაში აპრობირებულ ეკონომიკურ სისტემათა შორის საბაზრო ეკონომიკა აღმოჩნდა ყველაზე ეფექტური, რომელმაც არაერთხელ დაადასტურა კლასიკოს მეცნიერ-ეკონომისტთა შეხედულება ამ წყობის მარადიულობისა და ბუნებრიობის შესახებ. საზოგადოებათა სწრაფვა თავისუფლებისაკენ პოლიტიკაში დემოკრატიის პირობებში ხორციელდება, ხოლო საოჯახო მეურნეობათა და ფირმების ქცევა თავისუფალი შეიძლება იყოს მხოლოდ საბაზრო ეკონომიკის პირობებში. საბაზრო ეკონომიკა არის ეკონომიკური სისტემა, რომელიც ანაწილებს რესურსებს მრავალი ფირმისა და საოჯახო მეურნეობის დეცენტრალიზებული გადაწყვეტილების მეშვეობით საქონლისა და მომსახურების ბაზარზე ამ ფირმებისა და საოჯახო მეურნეობათა ურთიერთქმედების დროს. საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირების საფუძველია ბაზარი. ბაზარი ეს არის კონკრეტული საქონლის ან მომსახურების მყიდველთა და გამყიდველთა ჯგუფი. ბაზრები ძირითადად განსხვავდება კონკურენციის დონის და ხარისხის მიხედვით. ჩვენ შევჩერდებით კონკურენტული ბაზრის ანალიზზე. კონკურენტულია ბაზარი, რომელზეც მრავალი მყიდველი და გამყიდველია და თითოეული მათგანი უმნიშვნელო გავლენას ახდენს საბაზრო ფასზე. ისინი ღებულობენ იმ ფასს, რასაც ბაზარი უწესებს. ამდენად, თავისუფალი ბაზრის ფუნქციონირების საფუძველია კონკურენცია და თავისუფალი ფასების სისტემა, რომელიც უზრუნველყოფს რესურსების ეფექტიან განაწილებას.

ეკონომიკა სხვა არაფერია თუ არა შეზღუდული რესურსების განკარგვა. ნებისმიერი საზოგადოების უმთავრესი ამოცანა ამ

რესურსების ისე განკარგვა, რომ სარგებლობის მაქსიმიზაციას მიაღწიოს. თავისუფალი ბაზარი, ერთი შეხედვით, უზრუნველყოფს რესურსების ეფექტიან განაწილებას, მაგრამ არსებობს სხვა მრავალი სოციალურ-ეკონომიკური პრობლემა, რომლის გადაწყვეტაც ბაზარს არ შეუძლია და სახელმწიფოს ჩარევას მოითხოვს.

ეკონომიკის სტაბილიზაცია მთავრობის უმნიშვნელოვანესი ფუნქციაა. ამით ის ეხმარება ეკონომიკის კერძო სექტორს რესურსების სრული დასაქმებისა და ფასების სტაბილური დონის უზრუნველყოფაში. ამ მიზნით მთავრობა ატარებს ფისკალურ და ფულად-საკრედიტო პოლიტიკას. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტია სახელმწიფო ფინანსები, რომელიც მოიცავს ცენტრალური მთავრობის, ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების ბიუჯეტებს. ბიუჯეტის საშემოსავლო ნაწილის ფორმირების ძირითადი წყაროა გადასახადები. ის ეკონომიკურ აქტივობაზე სახელმწიფოს ზემოქმედების მთავარი ინსტრუმენტია, რომელიც კერძო მოხმარების ან ინვესტიციების შემცირებით ათავისუფლებს რესურსებს საზოგადოებრივი მიზნებისათვის. ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი რეგულირების პროცესში გამოიყენება სახელმწიფო ბიუჯეტის როგორც საგასავლო, ისე საშემოსავლო მუხლები. ბიუჯეტის სახსრები იხარჯება: შეიარაღებული ძალებისა და სახელმწიფო აპარატის შესანახად, სოციალური სფეროს დაფინანსებაზე (სოცუზრუნველყოფა, ჯანდაცვა, განათლება, მეცნიერება და ა. შ.), ეკონომიკის დაფინანსება. სახელმწიფო ბიუჯეტი უდიდეს როლს ასრულებს სამეცნიერო-ტექნიკური პროგრესისა და მაღალკვალიფიციური კადრების მომზადების დაფინანსების, ასევე, ინფრასტრუქტურის (გზები, ტრანსპორტი, კავშირგაბმულობა) დაფინანსებაში.

განსაკუთრებულია სახელმწიფოს როლი ფულად-საკრედიტო სისტემის რეგულირებაში. მსხვილი ბანკები გადაიქცნენ სახალხო მეურნეობის მთელი სისტემის მთავარ ნერვულ კვანძად, რაც მოითხოვს სახელმწიფოს მხრივ საკრედიტო სისტემაზე ზემოქმედების გაძლიერებას. მას ეკუთვნის ცენტრალური ბანკი, რომელიც მონოპოლიურად ფლობს ბანკნოტების ემისიისა და ფულადი მიმოქცევის რეგულირების უფლებას. გარდა ამისა

ბევრ ქვეყანაში სახელმწიფო უბრალოდ ფლობს რიგ სხვა ბანკებსა და სპეციალიზებულ საკრედიტო დაწესებულებებს. ამით უზრუნველყოფს შესაძლებლობას გამოიყენოს საკრედიტო-საფინანსო სისტემა როგორც მენარმეთა ისე მომხმარებელთა საბანკო ოპერაციებზე ზემოქმედებისათვის. ასეთი ზემოქმედების უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტია ბანკის სარგებლის დონის სახელმწიფო რეგულირება. საპროცენტო განაკვეთის შეცვლით სახელმწიფო ზემოქმედებს საინვესტიციო პროცესზე, აქციების და სხვა ფასიანი ქაღალდების კურსზე. ფულად-საკრედიტო პოლიტიკის სხვა ფორმაა სახელმწიფოს აქტიური მონაწილეობა ფასიანი ქაღალდების ბაზარზე ოპერაციებში, კერძოდ, მიმოქცევაში მყოფი ფულის რეგულირების მიზნით.

სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციების შესრულებაში უმნიშვნელოვანესი როლი ენიჭება სახელმწიფო სექტორის ფუნქციონირებას: ეკონომიკის სახელმწიფო სექტორი ამა თუ ზომით საბაზრო ეკონომიკის ყველა ქვეყანაში არსებობს და ის მთელი საზოგადოებრივი წარმოების ნორმალური ფუნქციონირების უმნიშვნელოვანესი ფაქტორია. მისი საფუძველია სახელმწიფო საკუთრება და მისი შესაბამისი მენარმეობა, რომელშიც ორი ძირითადი ასპექტი გამოიყოფა: პირველი, ეკონომიკური ინფრასტრუქტურა, როგორიცაა ტრანსპორტის განუყოფელი სისტემა, კავშირგაბმულობა, მომსახურების ზოგიერთი სხვა სახეობა, მეორე, სოციალური ინფრასტრუქტურა, რომელიც მოიცავს განათლების, ჯანდაცვის სფეროს და სოციალური უზრუნველყოფის სისტემას.

ეკონომიკის რეგულირება ხდება ირიბი ანუ ეკონომიკური და პირდაპირი ანუ ადმინისტრაციული მეთოდების საშუალებით. ეკონომიკური მეთოდებით შეიძლება ინფლაციის მოთოკვა და სტაბილიზაცია: ეკონომიკური ზრდის ახალი ხარისხობრივი დონისაკენ დაჩქარებული სვლა, სხვა მაკროეკონომიკური პროცესების დამაკმაყოფილებელი გადანყვეტა. ადმინისტრაციული მეთოდებით კი იზღუდება ან ფართოვდება ესა თუ ის საქმიანობა. ეკონომიკურ და ადმინისტრაციულ მეთოდებს შორის ძირითადი სხვაობა ისაა, რომ მეორე მათგანი მნიშვნელოვნად ზღუდავს ეკონომიკური არჩევანის თავისუფლებას, ხოლო ზოგიერთ

შემთხვევაში ნულამდეც კი დაჰყავს. ამ უკანასკნელს მაშინ აქვს ადგილი, როცა ადმინისტრირება ეკონომიკურად დასაბუთებულ საზღვრებს სცილდება. რაც შეეხება დასაბუთებულ ეკონომიკურ მეთოდებს, იგი სრულებით არ ზღუდავს თავისუფალ არჩევანს, ზოგჯერ აფართოებს კიდევ. იგი დამატებითი სტიმულია, რომელზეც სუბიექტს ან შეუძლია მოახდინოს რეაგირება, ან საერთოდ უგულებელყოს. ის ყოველ შემთხვევაში ინარჩუნებს საბაზრო გადაწყვეტილებების მიღების თავისუფლებას.

ადმინისტრირების ზოგადი დახასიათებიდან გამომდინარე შეიძლება სულ მცირე ხუთი სფეროს გამოყოფა, სადაც ადმინისტრაციული ხერხების გამოყენება არა მარტო სასურველი, არამედ აუცილებელიცაა. ზოგ სფეროში მბრძანებლობით მეთოდებს საბაზრო ეკონომიკაზე სახელმწიფოს ზემოქმედების სხვა მეთოდებთან შედარებით მკვეთრი უპირატესობა გააჩნია. ისინი თუმცა გარკვეულ წილად თრგუნავენ ინდივიდუალურ თავისუფლებას, მაინც გამართლებულ ქმედებად არის მიჩნეული.

ადმინისტრირების ერთ-ერთი მისაღები სფეროა მონოპოლიურ ბაზარზე კონტროლი. ჩარევის მიზეზი და მეთოდი შეიძლება განსხვავებული იყოს მონოპოლიური ბაზრის თავისებურებებიდან გამომდინარე. იქ სადაც ბუნებრივი სახელმწიფო მონოპოლიაა მისაღებია სრულმასშტაბიანი ადმინისტრირება; კერძოდ, წარმოების, დანახარჯებისა და ფასების მიმდინარე და გრძელვადიანი დაგეგმვა, საქონლისა და მომსახურების სამომხმარებლო თვისებებისა და ხარისხის პირდაპირი კონტროლი, გარანტირებული მატერიალურ-ტექნიკური მომარაგება, რომელიც სახელმწიფოს ცენტრალიზებულ შესყიდვებს მოიცავს. უფრო სხვაგვარ ურთიერთობას საჭიროებს ტექნოლოგიური ოლიგოპოლია. აქ თუმცა მონოპოლია ბუნებრივია, მაგრამ სახელმწიფო ხასიათი არ აქვს. ამ შემთხვევაში უფრო ეფექტურია შედარებით რბილი ადმინისტრირების რეჟიმი; იგი შეიძლება ვლინდებოდეს ინდიკატურ დაგეგმვაში, ფასების პირდაპირი კონტროლიდან მისი გარკვეულ საზღვრებში ცვალებადობამდე და ა. შ. ადმინისტრაციული რეგულირების მეორე მნიშვნელოვანი სფეროა საბაზრო პროცესების გვერდითი ეფექტები, მათი შედეგები გარემოსა და არაკვლავნარ-

მოებადი რესურსებისათვის. ამ სფეროებისათვის მხოლოდ ეკონომიკური რეგულატორები საკმარისი არაა, ხოლო ზოგჯერ სრულებით არაეფექტურია. თუ ეკონომიკური კატასტროფა მოხდა, მას ვერანაირი ფინანსური სანქცია ვეღარ აანაზღაურებს. თანამედროვე ეტაპზე რადგან ეკოლოგიური უსაფრთხოების დაცვა ერთი ქვეყნის მასშტაბით შეუძლებელია, ამიტომ საერთაშორისო ეკონომიკურ ურთიერთობებს ამ სფეროშიც სჭირდება რეგულირება და კონტროლი. საერთაშორისო მასშტაბით აუცილებელია მკაცრი სტანდარტები, რომლებიც მოსახლეობას ეკოლოგიური უსაფრთხოების გარანტიას მისცემს. ეკოლოგიური სტანდარტების გარდა, არსებობს სხვა სახის სტანდარტებიც, რომელთა საშუალებითაც ეკონომიკური სუბიექტების მხრიდან მოქმედება და კონტროლი ქმნის კიდევ ერთ, მესამე სფეროს ადმინისტრაციულ რეგულირებაში. ადმინისტრაციული რეგულირების მეოთხე სფეროა მოსახლეობის მინიმალური ცხოვრების დონის განმსაზღვრელი პარამეტრების ჩამოყალიბება, ანუ იმ დონის განსაზღვრა, რომლის ქვემოთ უკვე სიღატაკეა. აქ იგულისხმება გარანტირებული მინიმალური ხელფასი, უმუშევრობის შემწეობა და ა.შ. ადმინისტრაციული მეთოდები მაშინაც სასარგებლოა, როცა ისინი მიმართულია მსოფლიო სამეურნეო კავშირების სისტემაში ეროვნული ინტერესების დაცვაზე. მათ შეიძლება მივაკუთვნოთ ექსპორტის ლიცენზირება ან კაპიტალის იმპორტზე სახელმწიფო კონტროლი. ესაა სწორედ ადმინისტრირების მეხუთე სფერო.

ამდენად, ადმინისტრაციული მეთოდების გავრცელების ეკონომიკური სფერო საკმაოდ ფართოა. განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნებში ადმინისტრაციული მეთოდები უკვე კარგა ხანია გახდა სამეურნეო მექანიზმის განუყოფელი ნაწილი და ხელსაც უწყობს ეკონომიკის ეფექტიანობისა და მოსახლეობის კელიდლეობის ამაღლებას. მსოფლიო პრაქტიკა ადასტურებს, რომ ადმინისტრირება საშიშია არა როგორც ასეთი, არამედ როგორც ეკონომიკურად დაუსაბუთებელი ღონისძიება. მისი უგულებელყოფა ნიშნავს თანამედროვე საბაზრო სისტემის მოწყობაზე მცდარ წარმოდგენას.

სახელმწიფოს, უწინარეს ყოვლისა, უნდა გააჩნდეს რეგუ-

ლირების შესაბამისი მატერიალური და არამატერიალური რესურსები, რომელთა მეშვეობითაც დასახულ მიზნებს პრაქტიკულად განახორციელებს. მათ შორის მთავარია: ეკონომიკის სახელმწიფოებრივი სექტორი, სახელმწიფოებრივი ფინანსები, საკანონმდებლო სამართალი, ინფორმაციის შეგროვებისა და დამუშავების შესაძლებლობა. რეგულირების საშუალებათა მიზანსწრაფული გამოყენება მოითხოვს განსაზღვრულ ინსტრუმენტებსა და ფორმებს. რეგულირების ფორმები შეიძლება კლასიფიცირებულ იქნას შემდეგნაირად: სახელმწიფოებრივი საკუთრების მართვა; ეკონომიკაზე ზემოქმედება სახელმწიფო ხარჯების, დაბეგვრის, ფულადი პოლიტიკის მეშვეობით, ზემოქმედება ინფლაციასა და უმუშევრობაზე, ეკონომიკური ზრდის სტიმულირება და შემოსავლების განაწილების სწორი ორგანიზაცია. რეგულირების ეს ფორმები გამოიყენება ეროვნული ეკონომიკის ფარგლებში, ასევე არსებობს სხვა არანაკლებ მნიშვნელოვანი რეგულატორები, რომლებიც გამოიყენება საგარეო ეკონომიკურ ურთიერთობათა სრულყოფისა და მსოფლიო ეკონომიკაში ქვეყნის ინტეგრირებისათვის ხელშესაწყობად. მათ მიეკუთვნება საგარეო ვაჭრობის პოლიტიკის ისეთი ღონისძიებები, როგორიცაა: ექსპორტის წახალისების მიზნით საგადასახადო შეღავათების შემოღება, საექსპორტო კრედიტების გარანტიების უზრუნველყოფა, სავალუტო კურსების რეგულირება. ეროვნული წარმოების უცხოური კონკურენციისაგან დაცვის მიზნით სახელმწიფო იყენებს რეგულირების ისეთ ფორმებს, როგორიცაა საბაჟო ტარიფების რეგულირება, კონტროლი კაპიტალის იმპორტზე და სხვა. თანამედროვე პირობებში საბაზრო ეკონომიკის რეგულირების ერთერთ მნიშვნელოვანი ორგანიზაციული ფორმაა სახელმწიფო მიზნობრივი პროგრამები, რომლებიც პერსპექტივისათვისაა განკუთვნილი და მათ მომზადებას საფუძვლად უდევს პროგნოზირება. პროგრამები შეიძლება შედგეს სხვადასხვა მიმართულებით და შემოსაზღვრული იყოს ერთი პრობლემითაც კი ან ეხებოდეს მთლიანად ეროვნულ ეკონომიკას, შესაბამისად განსხვავებულია მარეგულირებელ სისტემათა რიგიც.

ამრიგად, საბაზრო ძალებს ყოველთვის არ ძალუძს შეზ-

ლუდული რესურსების ეფექტიანი განაწილება, რაც დაკავშირებულია ეკონომიკაში მონოპოლიური ძალაუფლების და გარეგანი ეფექტების არსებობასთან. ამ პრობლემათა გადანაცვება მოითხოვს ეკონომიკურ ცხოვრებაში სახელმწიფოს ჩარევას. სწორედ ეს გარემოება ასაბუთებს ეკონომიკის კიდევ ერთი ძირითადი პრინციპის მართებულობას: მთავრობას ზოგჯერ შეუძლია ბაზრის ფუნქციონირების შედეგების გაუმჯობესება. მაგრამ ამისათვის საჭიროა მთავრობის მიერ სწორი გადანაცვეტილების მიღება.

SUMMARY

THE FREE MARKET AND THE ASPECTS OF REGULATION OF THE ECONOMY

Lali Kharbedia

The work discusses the results of free market functioning and main directions of state regulations of the economy. Economics is referred as the disposal of limited resources. The essential aim of each society is the management of these resources so that to reach maximum profit from it. The Free Market provides effective distribution of resources, though there still exist different social and economic problems that the market is not able to solve and it needs the intervention of the state. We have analyzed main instruments of the economic policy and the forms of regulations actively used in contemporary community.

It is concluded that market forces are not always able to effectively allocate limited resources related with monopoly power of the economy and the existence of external effects. The solution to this problem requires the intervention of the state in economic life. This fact confirms one of the main directions of the economy – the governments can sometimes improve the results of market functioning. Thus, the right decision by the government is needed.